

A TANULMÁNYÍRÓ KUNCZ ALADÁR

Vannak írók, kiknek csupán egyetlen könyv őrzi nevét. Kuncz Aladár is ilyen. A *Fekete kolostor*: e megrendítő és figyelmeztető olvasmány új meg új kiadásokban hódította meg a sziveket, távoli országokba is eljutott, a romániai magyar irodalom klasszikus alkotása lett. De ki ismeri, ki olvassa Kuncz más írásait? Legfeljebb kutatók, újságírók és diákok akadnak rájuk, ha fellepozzák a régi folyóiratokat és újságokat: a *Nyugatot*, az *Erdélyi Helikont*, az *Ellenzéket*, a *Pásztortűzet*. Kuncz Aladár tanulmányai, kritikái és elbeszélései elfeledve és hallgatagon hevernek a sárguló lapokon. Pedig lehet mondanivalójuk a jelen számára is. A kulturális örökség számbavétele és életre támasztása idején Kuncz Aladár gondolatainak is meg kellene szólalniok. Európai tájékozódásról, a polgári humanizmus legnemesebb eszményeinek szolgálatáról beszélnek ezek a gondolatok. Kuncz a romániai magyar közösségben képviselte azokat az eszméket, melyeket Romain Rolland, Thomas Mann és Henri Barbusse hirdetett. Annak az értelmiségnek az útját járta, amelyet az első világháború gyötrelmes élménye tépett ki ifjúságának ábrándjai közül, s amely vállalni akarta és vállalni tudta az értelmiség humanisztikus felelősségét, hagyományos feladatait: hangos szóval tiltakozott a háborús készülődés és a fasiszta barbárság ellen, áldozatosan szolgált a európai művelődés és a népek közötti megértés ügyét. Ez az értelmiség sokszor magányos maradt, de eszményeinek hirdetéséről nem mondott le, s vállalta a küzdelemmel járó megpróbáltatásokat. Midőn tehát Kuncz Aladár válogatott tanulmányainak és cikkeinek kötetét az olvasó elé helyezzük, a romániai magyarság humanista és európai hagyományaira is rámutatunk. Kuncz Aladár tanulmányaiban ez a hagyomány, ez az örökség ölt alakot.

1

Kuncz műveltségének, irodalmi érdeklődésének és szemléletének két forrása van: a kolozsvári szülői ház és a budapesti Eötvös Kollégium. Családja a kolozsvári magyar értelmiség legműveltebb

rétégéhez tartozott. Apja, Kuncz Elek, haladó szellemű tankerületi főigazgató volt, akinek nemes liberalizmusáról, tisztességéről és jóakarataról Ady Endre is megbecsüléssel nyilatkozott. A család barátai pedig a kolozsvári egyetem tanárai közül kerültek ki. Kuncz szellemi légkörben nevelkedett, már gyerekkorában könyvek között élt, életét eleme volt az olvasás. A kolozsvári piaristák híres gimnáziumába kerülve, barátjával, Laczkó Gézával, versengve olvasták a magyar és francia irodalom klasszikusait, a világirodalom remekeit. Kuncz ekkor barátkozik meg Kemény Zsigmonddal és Jókai-val, Victor Hugóval és Stendhallal. De itt ismeri meg a századforduló új magyar irodalmát is: Bródy Sándor műveit és a *Jövendő* című folyóiratot. Első dolgozatait Chateaubriand-ról és Kemény Zsigmondról írja; iskolai díjakat nyer velük. Általában azok a művek hatnak rá, amelyek erős érzelmi hatást keltenek, s kivívják fiatalos szépérzékének csodálatát. Igénye az érzelmek és vonzódása a művészetek iránt korán megmutatkozik. Természetes, hogy tanárnak és filológusnak készül, 1903-tól 1907-ig négy évet tölt a budapesti egyetem magyar—latin—görög szakos hallgatójaként.

Egyetemi éveit az Eötvös Kollégiumban éli le. Ez az intézmény a magyar művelődés egyik legjobb műhelye volt: a legtehetségesebb bölcsészhallgatók otthona. Alapítói — közöttük Eötvös Loránd, a világhírű fizikus — a párizsi École Normale Supérieure mintájára szervezték: a francia kollégium belső szabadságát és tudományos igényességét kívánták átültetni a budapesti falak közé. A tudós- és tanárjelöltek önállóan oldották meg feladataikat, tanáraik inkább csak a tudományos kutatás módszereibe vezették be őket. Fontos szerepe volt a nyelvtanulásnak és a hatalmas, mintaszerűen rendezett és önállóan kezelhető könyvtárnak. A francia és a magyar kollégium között voltak is bizonyos kapcsolatok. Francia szakos hallgatók gyakran kaptak párizsi ösztöndíjat, a Kollégium franciatanára általában a párizsi testvérintézményből érkezett, mint Lucien Bézard, Kuncz barátja és mestere. Az intézet — ahogy Laczkó Géza mondta — „kis gall sziget” lett a „nagy német áradatban”. A francia szellemiség kultusza bizonyos liberális és ellenzéki értelmet kapott. A Kollégium növendékei a kor germán tájékozódásával szemben a francia irodalomra: Anatole France-ra, Zolára, Renanra figyeltek, és francia irodalomtudósokat: Brunetiére-t, Émile Faguet-t. Gustave Lansont és Gaston Paris-t választották mesterül.

A kollégiumi közösségnek különleges nevelő ereje volt. A növendékek egymást buzdítják és ellenőrzik, az állandó szellemi izgalom

és a versengés légkörében termékeny kollektíva születik. Kunczot olyan fiatal tanárok vezetik be a kutatás módszereibe, mint a nyelvész Gombocz Zoltán és az irodalomtörténész Horváth János, és olyan társak veszik körül, mint Kodály Zoltán, Szabó Dezső, Szekfü Gyula, Balázs Béla, Pais Dezső, Trócsányi Zoltán és Laczkó Géza. Valamennyien a magyar kultúra későbbi alakítói, nagy egyéniségei.

És a Kollégium mellett ott az egyetem, ahol Kuncz a magyar irodalom történetébe és az irodalomkritikus mesterségébe kapott bevezetést. Méghozzá nem is akárkitől, hiszen első és kedves tanárai: Gyulai Pál és Riedl Frigyes. Az első inkább műveivel és személyes példájával hatott. Kuncz a kérlelhetetlen kritikust, a liberalizmus eszményeinek őrzőjét, egy hősi korszak utolsó harcosát tisztelte Gyulaiban. „Mi, egy nehéz kor fáradt gyermekei, egy régi, szebb, erősebb és soha vissza nem térő kor utolsó emberét bámuljuk benne” — írta róla. A második mester, Riedl Frigyes vonzása azonban annál következetesebb. Riedl volt a nagy nevelő, aki a kolozsvári ifjú érdeklődésének és ízlésének irányt mutatott, aki ifjú érzékenységét elemző és ítélkező biztonsággá fejlesztette. Legendás előadásaival friss levegőt, európai tájékozódást és igényességet hozott a bölcsészet termeibe. Vonzó eklektikával választotta meg módszerét; Taine irodalomelméletét, Renan esztétizmusát, Burckhardt kultúrtörténetét használta fel. Főként magát az alkotást vizsgálta; az egyéniség, a kor és a környezet elemzésében kereste a művészi munka magyarázatát. Nem az elmélet, hanem a műélvezés mestere volt, elemzéseit sajátos impresszionizmus vezérelte, a műalkotás méltó megközelítésének az átélést tartotta. Kuncz is ezt tanulta tőle a franciás elemző igényt, az átélést, egyfajta impresszionista megközelítést, a műalkotás lélektani bázisának vizsgálatát. A tudós és az esszéíró erényeit.

Első nagyobb művében, Toldy Ferencről szóló doktori dolgozatában is olyan feladatra vállalkozott, amely egyszerre kívánja a filológus pontosságát és az esszéista ötletességét, a tudós tárgyias fölényét és az író átélő képességét. A Riedl Frigyes-től tanult erényeket. A mintegy százlapos pályakép öt fejezetben foglalja össze Toldy munkásságát: minden egyes korszakot a pálya valamely főbb fordulata vagy motívuma köré csoportosít. Ez a módszer a taine-i „faculté maitresse” elvét alkalmazza a pályakép egyes szakaszaiban. Tárgyát megbecsüléssel, ám kritikailag közelíti meg. Véleménye szerint Toldy leginkább rokonszenves tulajdonságai: „a numerózus stílus, az írói és emberi rajz tökéletessége,

s végül a mély érzelem, a szónoki hév”. Amit Toldynál értékel, az valóban a Riedl-féle módszer egy-egy eleme: a lélekrajz és az összefüggések iránti érdeklődés. A tanulmány maga is a mester gondolatainak kisugárzásában fogant: esszéista módon és hangon közelíti meg egy irodalomtörténész életét, műhelyét. Toldy Ferenc „kedélyvilágába” próbál bepillantani, különös gonddal ismerteti hősenek környezetét, életének apróságait. Gyakran novellisztikus képeket illeszt a tanulmány tárgyias adatai közé. Riedl hatásáról vall a dolgozat stiláris gondossága is: a korabeli filológia száraz előadómódora mellett Kuncz stílusa valóban felüdít.

A Toldy-tanulmány valójában egy szélesebb ívelésű tervbe illeszkedett: Kuncz a magyar irodalomtudomány fejlődését szerette volna feldolgozni. A terv következő részlete néhány évvel később el is készült: *A magyar irodalomtörténet elméletének és módszerének fejlődése Toldy Ferenc óta* című — sajnos kéziratban maradt — monográfia. Kuncz látható módszerességgel fogott hozzá egy olyan tudománytörténeti feladat elvégzéséhez, amely azóta is a magyar irodalomtörténetírás adósságai közé tartozik.

A Toldy-tanulmányban is testet öltő modernebb irodalomtörténeti módszer és esszéista igény jelöli ki Kuncz Aladárnak, a kritikusnak helyét a *Nyugat* táborán belül. Osvát Ernőnek, a *Nyugat* irányítójának szerkesztői érzéke diktálta, hogy szövetségeseiket keressen az egyetemi körökben, az Eötvös Kollégium növendékei között és az irodalomtörténetírás korszerűbb áramlataiban. Választása nem véletlenül esett annak a Horváth Jánosnak a tanítványaira, aki a konzervatív egyetemi körökből elsőnek próbálta megérteni az új irodalom törekvéseit. A hivatalos irodalomtörténetírás szelleme, merev konzervativizmusa ugyanis teljesen idegen volt a *Nyugat* igényeitől. A kicsinyes pozitívizmus, a hangoskodó nacionalizmus és a divatos, de általában terméketlen összehasonlító filológia még akkor sem elégítette volna ki a nyugatosokat, ha nem kísérte volna az a türelmetlen értetlenség és gyűlölködés, amivel az akadémia és az egyetem támadt az irodalmi forradalom harcosaira. A *Nyugat* csupán néhány kivételes tudóst becsült: az elődök közül Gyulait és Péterfy Jenőt, a kortársak sorából Katona Lajost, Riedl Frigyeset és Horváth Jánost. És az ő tanítványaikat: közöttük Laczkó Gézát és Kuncz Aladárt. Így kerülnek mindketten az induló folyóirat szerzői közé. Kuncz mestereiről közöl portré-tanulmányokat: először Riedl Frigyesről, majd Gyulai Pálról ír. S ezeket az írásokat kritikák és cikkek

egész sora követi, főként a kortárs filológia és irodalomtörténet eredményeiről.

Kuncz olyan kritikus, aki nemcsak érzékeny füllel olvas, és szigorú elvek birtokában ítél, hanem egyféle kritikusi iskolát is képvisel. A kollégiumi évek zsákmánya: Taine környezetelmélete, Brunetièrre szikár racionalizmusa, a századforduló francia irodalomtörténetírásának pozitívizmusa s ennek ellensúlyaként Riedl Frigyes vitalista irodalomszemlélete kortársainál korszerűbb ismeretekkel, szélesebb körű irodalomelméleti képzettséggel ruházta fel. Bizonyára nem véletlen, hogy a *Nyugat* kritikusai közül egyedül ő érdeklődik a tudománytörténet kérdései iránt. Értekezései és bírálati arról árulkodnak, hogy egységes és részletes képet alakított ki a megelőző fél évszázad magyar irodalomtörténetírásáról és kritikájáról. Elméleti felkészültsége és koncepciózus gondolkodása az olyan modernnek tágabb környezetében jelöli ki helyét, mint Balázs Béla vagy Lukács György. A nyugatos kritika impreszionizmusával szemben ők jelentették az elméleti felkészültséget és a mélyebbre hatoló tudatosságot. Csakhogy amíg Lukács és Balázs német mesterek: elsősorban Max Weber, Georg Simmel és Paul Ernst nyomában indult, Kunczot a francia pozitivisták nevelték, egy valamivel korábbi iskola. S főként amíg Balázs és még inkább Lukács hatalmas ívű koncepciókat dolgoztak ki, gondolataikat terjedelmes tanulmányokban és könyvekben építették, Kuncz beérte néhány merész támadással, fordulatot ötlettel, ironikus ítélettel. A műhely aszkézise helyett az „élet” vonzotta; hiányzott belőle a kutatáshoz nélkülözhetetlen eltökéltség és fegyelem.

Az élet vonzotta, ezért vállalt részt a századelő politikai küzdelmeiben. A kiegyezési politika válsága, az ellenzéki koalíció csődje, a konzervatív reakció 1910-es kormányra jutása, a reformok elsikkasztása szociális és nemzetiségi forrongást eredményezett az első világháború előtt. A munkásság szaporodó sztrájkjai, politikai mozgalmi, a polgári radikalizmus erőteljes fellépése szenvedélyessé hevítették a társadalmi küzdelmeket. Kuncz hiába készült filológusnak, hiába ásta magát a tudománytörténet problémái közé, hajlamai — lázadó vitalitása, életszeretete — és neveltetése — az Eötvös Kollégium európai kultúrája, haladó szelleme — az ő helyét is kijelölték a társadalom és az irodalom harcaiban. Ezért csatlakozott a haladó tanárok és a polgári radikálisok táborához, ezért vett részt e táborok szervezkedési kísérleteiben.

A fiatal tanár világosan látta a kor iskolarendszerének válságát, lelkesen csatlakozott azokhoz, akik az iskola reformját sürgették. „Tanügyi bajaink megértek már annyira, hogy szükség legyen egy harcos, forradalmi pedagógiára, mely az államtól úgy, mint a társadalomtól követelje legégetőbb kultúrkérdésünk sürgős megoldását” — érvelt a tanügyi reform mellett. Kuncz pedagógiai reformot kíván: elveti az adathalmazok megtanulására épülő dialektikát, a kísérletek nélküli áltermészettudományos képzést, sürgeti a szociálpedagógia és a gyermekpszichológia tanulmányozását. Olyan reformot akar, amely megoldja a jellemképzés, a koedukáció, a nemi felvilágosítás, „a mélyből gyökerező műveltség” feladatait. A fennálló gimnáziumi rendszert túlhaladottnak tartja. „Sűrűn és fenyegetően hangzik a panasz — írja —, hogy a gimnázium nem a praktikus életnek nevel, és be kell vallanunk, hogy mindaddig, amíg a gimnáziumi érettségi mindenféle továbbtanulásnak, sőt bizonyos hivatalokra való kvalifikációnak egyetlen lehetősége, addig a panaszoknak igazuk van.” Ezért kívánja a gyakorlati pályákra előkészítő nyolcosztályos középiskola felállítását, ugyanolyan kvalifikációs jogok — például egyetemi felvétel — mellett, mint amilyent korábban a gimnázium élvezett.

Ezek a javaslatok felvilágosultságról és radikalizmusról vallanak. Kuncz valóban a haladó mozgalmak sodrába került, szerepelni kezd a tanárok küzdelmeiben. Az 1910-es tanármozgalomban, amely a pedagógusok anyagi és erkölcsi megbecsülését követeli, neki is szerepe van. Azok közé tartozik, akik a küzdelmekben nem egyszerűen bérharcot látnak, hanem — Adyhoz hasonlóan — országos politikai ügyet: „Kultúrmagyarország” és „Dzsentrimagyarország”, „szaktudás” és „jogászkodás” mérközését. „A fő az — írja —, hogy az egész állami tanárság együtt van. Ez a tömegező imponáló és' hasznos... Ez összehalmozódott erő természetében benne van, hogy ha megvívja az egyik harcot, meg fogja utána a másikat is vívni. Előbb a kenyérharcot, aztán a kultúrharcot.” A tanármozgalom lanyhulása után pedig azokban a mozgalmakban vesz részt, amelyek a polgári radikálisokat kívánják egy politikai párt soraiba tömöríteni. Ady, Jászi Oszkár, Bölöni György, Biró Lajos, Márffy Ödön és mások társaságában ő is ott van 1914 nyarán az Országos Polgári Radikális Párt szervezői között. Igaz, Kuncz nem forradalmár — mint ahogy a polgári radikalizmus legtöbb híve sem —, racionalizmusa, morális érzékenysége mégis a társadalomújító szándékok szövetségesévé teszi. írásai erkölcsi szigorrról, a dekadencia elvetéséről, tárgyilagos társadalomvizsgáló

igényről tanúskodnak. Ő is osztozik azokban a reményekben, amelyek a magyar társadalom átalakulását, az államhatalom átszervezését várják. E reményeket söpörte el az első világháború.

2

A *Fekete kolostor* olvasói tudják, hogy Kuncz Aladár a világháború öt esztendejét francia internálótáborban töltötte. 1914 nyarán a háborús Párizsban rekedt, s mint osztrák—magyar alattvalót fogságra vetették a franciák. 1919 májusának végén érkezett Budapestre, s épphogy pihenhetett egy keveset, már megbukott a proletárforradalom, dühöngött az ellenforradalmi terror. Egy másik országot talált maga körül, mint amit öt évvel korábban, még a béke felhőtlen napjaiban elhagyott. A közösségek, amelyek egykor befogadták, már nincsenek sehol. Barátai üldözött, bukott emberek. Ady halott, Balázs Béla és Németh Andor emigrációba kényszerült, Móriczot és Babitsot támadják, Benedek Marcellt, Laczkó Gézát és Király Györgyöt pedig állásvesztésre ítélte az ellenforradalmi kurzus. Kuncz kiábrándult és elkeseredett. „Az ország sorsa — írja — még mindig élére van állítva, s a közeljövő fogja csak megmutatni, hogy merre dől. A nyugtalanság, bizonytalanság és tájékozatlanság érzése nemcsak nálunk, de egész Európában lehetetlenné tesz, az életfenntartás legelemibb szükségletein kívül, bármilyen más komolyabb kérdéssel való foglalkozást” — írta az első hónapok vad eseményei között. Ő maga gondok közé került: nem volt elég az ötesztendő francia fogság, a haladó szellemű tanárok ellen elrendelt vizsgálat idején ő is fegyelmi büntetést kapott.

Lassan mégis visszatalált a megszokott élet és munka kereteibe, otthonra lelt a *Nyugat* munkatársai között. A levert forradalmak után a *Nyugat* táborához tartozni: hitvallást, világnézeti és közéleti elkötelezettséget jelent. Az ellenforradalmi sajtó és kritika heves támadásaival szemben kellett védelmezni a folyóirat létét, a polgári humanizmus értékeit. Kuncz is határozottan érvel az új magyar irodalom eme fóruma mellett: „Programot hozott, tiszta írod almiságot akart megvalósítani és egyetemes életszemléletet hirdetett... ez az írói nemzedék teremtette meg az új magyar lírát, a művészi novellát, jelentős lépéseket tett a modern magyar regény kialakulására, s mindezekben hangot adott az új

magyar léleknek... Bensőséges, termékeny összeforradása ez... a magyar alkotó géniusznak egy sokoldalú nyugati szellemáramlattal, hosszú mulasztásnak pótlása, amelyre irodalmi életünk színvonalának éppúgy szüksége volt, mint szüksége volt rá a magányos művészi megnyilatkozását kereső magyar léleknek. Tehát nem »elhajlás«-ról van itt szó, hanem, éppen ellenkezőleg, visszatérésről a régi, nemes irodalmi hagyományokhoz, minden igazi irodalmi megébredés szelleméhez, amely bár a közvetlen múlttal való szakításnál fogva teljesen újnak, minden idők »nemzetietlenjének« látszik, lényegében azonban a legnemzetibb, mert a tiszta, magát mindenféle iskolás hagyománytól függetlenítő nemzeti lélek ölelkezése az új művészi formával.” Határozott vallomás és tanúságtétel ez az új magyar irodalom eszményei mellett. S ilyen vallomásokat tesz Kuncz Ady, Babits, Móricz, Laczkó Géza, Osvát Ernő és Benedek Marcell mellett is.

A húszas évek elején Kuncz a *Nyugat* legtöbbet dolgozó kritikusai és tanulmányírói közé tartozik. Sorra jelenteti meg írásait közelebbi társairól: a folyóirat vezető íróiról, valamint a klasszikus magyar irodalom és világirodalom mestereiről: Petőfiről, Madáchról, Tompa Mihályról, Vajda Jánosról, Romain Rolland-ról, Renanról és Dosztojevszkijről. Cikkei, bírálati szubjektívebb hangot ütnek meg, mint háború előtti írásai. Személyes mondanivalóról hoznak hírt: arról a töprengésről, útkeresésről, amelyet a háború és a gyötrelmes fogság megrázkódtatása, lelki megrendülése okozott. Kuncz kiábrándult a polgárság korábbi eszményeiből, s most tétovázik: merre tájékozódjék, milyen hívásnak engedjen, merrefelé induljon tovább.

„Az ötéves háború oly mély szakadékot vert a háború előtti fejlődés és a háború utáni élet közé, hogy az a generáció, melymagát akkor joggal hihette a műveltség és a modern szellem leg-hivatottabb közvetítőjének a jövővel kapcsolatban, megrendülve és elkábulva áll ma eszmék és értékek borzasztó hulláhegyén, és hasztalan keresi cselekvési energiáját, melynek lüktetést eszméi adtak egykor” — nemzedékét jellemezve Kuncz saját helyzetét foglalja össze. A polgári radikalizmus eszményeinek elkötelezett egykori fiatal tanár, a *Nyugat* biztos ítéletű kritikusa, az élet ajándékainak elegáns élvezője most zavartan és szorongva áll a korváltás előtt. Tudja, hogy a több évszázados európai polgári fejlődés válságba került, s felismeri ennek a válságnak hatalmas-méreteit. „Vannak sötéten látó elmék, akik a mai idők analógiájáért elmennek egészen a római birodalom fölbomlását követő

zavaros európai időkhöz” — borzong Madách-tanulmányában a válságtudat. Maga Kuncz sem áll távol e „sötéten látó elmék”-től, a férfikort újra és újra átjárják a korforduló szorongásai.

Ebből a válságból keres kiutat, amikor az európai irodalom és bölcsélet újabb irányjaival ismerkedik, vagy a régieket olvassa újra. Kuncz és nemzedéke számára, tudjuk, nemritkán a könyvek jelentették az életet: tőlük vártak eligazítást és magyarázatot. Így foghatta egységbe háború előtt világnézőket Spencer, Anatole France, Taine, Renan, a radikális polgár és az impresszionista művész világnézete. A háború megrázkódtatásai után más irányba tájékozódnak: Kuncz az új francia irodalommal, Romain Rolland, Gide, Proust, Péguy, Jules Romains műveivel ismerkedik, Dosztojevszkij regényeiben mélyed el, és felfedezi az irracionalista filozófiát. Schopenhauert pesszimizmusa, Bergson az intuíciós tan miatt kedveli meg. Különösen Bergson hatása jelentős: tanulmányai nemegyszer visszhangozzák az irracionalista életfilozófia francia apostolának gondolatait. Az antiintellektualizmussal párhuzamosan jelentkeznek a tevékeny humanizmus eszményei, főként Romain Rolland morális humanizmusa. E két erő: az irracionalista filozófia és a humanista irodalom hatja át Kuncz háború utáni éveit, az útkeresés és a belső küzdelem időszakát.

Bergson legfontosabb művei megelőzték a világháborút, a magyar szellemi életben mégis csak a húszas években váltak ismertté, annak ellenére, hogy Babits Mihály már az 1910-es *Nyugatban* bemutatta őket. Babits, akárcsak francia nemzedéktársai: Proust vagy Péguy, a merev determinizmus rombolójaként fogadta az „évolution créatrice” filozófusát. „Bergsonban szabadítót kell látnunk, aki oly álmokat hoz vissza, amelyeket régen elveszettek hittünk, oly tájakra vezet, melyek felé már nézni sem mertünk” — írja. Kuncz őket követve fedezi fel Bergsonban az optimizmus merész hírnökét. A háború és a fogság élményei aláásták bizalmát a korábbi racionalista világnéző iránt, az élet értékének igazolását most a francia gondolkodótól várja. Tanulmányai magukéva teszik Bergson tanítását az ösztön („instinct”) és az értelem („intelligence”) megkülönböztetéséről, elfogadják az „évolution créatrice” gondolatát. Sőt, Proustra és Jules Romains-re hivatkozva, e bölcsellettől várja az irodalom megújulását: „Minden okunk megvan arra, hogy ennek az új életszemléletnek a jövő irodalmi fejlődésében korszakalkotó jelentőséget jósoljunk.”

Ekkoriban sokat foglalkozik az alkotás lélektanával — a feladat nélkül élő literátus jellegzetes problémája ez. Adyról, Petőfiről,

Romain Rolland-ról írván, az alkotó folyamat pszichológiáját faggatja, az ösztönök és az intuíció fontosságát emeli ki. Részletesen fogalmazza meg gondolatait lendületes tanulmánya: a *Petőfi zsenije*. Ebben az írásban a bergsoni alkotó ösztön tanát fejtegeti: „A művészi képzelet mélyén bizonyos alkotó ösztönt kell feltételeznünk, amely teljes ellentétben van az értelmiséggel. Az alkotó ösztön a nagy életfolyamatnak (Bergson: élan vitale) egyik szemünkbe szökő képe. Működését nyilvánvalóan látjuk, de lényegéről kevés fogalmunk van. Annyi megállapítható, hogy szüntelenül keresi a maga megnyilvánulási formáját: az egyediséget, amellyel egyes-egyedül léphet az élet színpadára.” Ebben a megfogalmazásban félreérthetetlenül jelen vannak az „évolution créatrice” tételei. Ezekből a tételekből alakítja ki Kuncz különös zseni-elméletét.

A zseni lélektanát Bergson és Otto Weininger gondolatainak vegyítésével próbálja kidolgozni: az ösztön és az értelem bergsoni megkülönböztetésének tételét kapcsolja össze a pszichofizikai biszexualitás tanával. Weininger híres könyve a *Geschlecht und Charakter* a férfiasság és nőiesség metafizikus értelmezése alapján dolgozta ki lélektanát: e két elv kombinációival magyarázta a pszichológia típusait. Kuncz ezt a gondolatot egyesíti Bergson tételeivel. A lángelmét ezért úgy magyarázza, mint a női ösztön (Kuncz szava szerint: a „maternizmus”) és a férfi értelem egyesülésének természeti tüneményét: „A zseniális lelkiállapotot tehát úgy kell meghatározni, hogy az jellegzetes férfiúi tulajdonságok keveredése az abszolút maternizmussal. Ebből magyarázható a lángelme „idegéletének minden gyötrelme, ebből vezethető le műveinek élő organizmusa.” Ez a gondolat Bergson és Weininger indítása mellett, Schopenhauer lángelme-értelmezésének hatását is elárulja: a lángelme „idegéletének gyötrelme” a *Die Welt als Wille und Vorstellung* gondolkozójára vall. Talán nem kell külön rámutatni e gondolatok spekulatív, a valóságtól teljesen elvonatkoztatott jellegére.

Ugyancsak Bergson filozófiájának alkalmazására törekszik *A mi Madáchunk* című tanulmány. Kuncz *Az ember tragédiáját* három — bergsonista módon elgondolt — lélektani szféra küzdelmeként értelmezi. Lucifer a tiszta ész (a bergsoni „intelligence”-ot), Éva a természetes ösztönt (az „instinct”-t) képviseli, Ádám pedig a zseni lélektanban is megfogalmazott képzelettel és emlékezettel rendelkező értelem hőse. A küzdelem valójában Éva és Lucifer között zajlik, Ádám inkább e küzdelem tárgya, mint alanya. A

Tragédia megoldásában az ösztön végső diadalát látja — a falanszterrel és jégvilággal érvelő rációval szemben. Éva így lesz: az „élan vitale” szimbóluma, Madách műve pedig a modern irracionális elöfutára.

Kuncz könyvekhez és bölcsöletekhez nyúl, váltakozva fordul magyarázatért Bergsonhoz, Schopenhauerhez, Tagoréhoz és a misztikához. Ám néhány év alatt belátja, hogy gondolati rendszerek hálójában, elszakadva a valóság éltető közegétől nem nyerhet feloldást és magyarázatot.

Az irracionalista filozófia mellett ugyanis érvényesülni kezd az új erkölcsiséget hordozó humanizmus sugárzása. A háború utáni Európa nemcsak az antiintellektuális világkép narkózisát kínálta a polgári értelmiség csalódottjainak, hanem a humanista elkötelezettséget is: Romain Rolland, Thomas Mann, Roger Martin du Gard, André Gide, Julien Benda eszményeit. Ez a humanizmus természetesen nem forradalmi, de morális elveket, haladó eszményeket képvisel, az elkötelezettség vállalását fejezi ki. Kuncz útkeresése éppen e humanizmus küzdelmét jelenti az irracionalista filozófia elméleteivel. A bergsonizmus tételeit alkalmazó tanulmányokat belső dialektika feszíti: irracionális ellenére a cselekvő humanizmus szellemében válaszolják meg az útkeresés gyötrő kérdéseit. Így idézi fel ifjúkori eszményképét, Renant, akiben szerinte az „egészen új lélekösszetétel, egészen új életfelfogás”, „a rokonszenvező, megértő eszménység s a tudományokra és erkölcsi érzésre épített igazságszeretet” mintegy elsőnek jelentkezett. Ezt az eszményt fedezi fel Romain Rolland életművében: főként a *Jean Christophe* köteteiben. Rolland világnézetében az „erkölcsiség, a boldogság keresése, a szociális nehézségek megoldása” szándékát, a morális és szociális magatartás példáját látja. Hosszasan elemzi a „művészi látás” és a „morális látás” küzdelmét. E fogalompárban valójában Kuncz önvizsgálata rejlik: a „művészi látás” az ifjúság szépség- és életeszmenyét, a „morális látás” pedig az elkötelezett humanizmus parancsát jelenti. Kuncz ez utóbbit hangsúlyozza a francia mester világnépe- nek bemutatásában, Rolland jelentősége ezért: „a legfelsőbb morál, megkeresése a művészi alkotásokon keresztül”.

Valamikor a művészt az élet kegyencének tartotta, aki elegáns távolságból tekinti át a világ küzdelmeit. Most ő is a művészet elkötelezettségét hirdeti: „A művész tehát tárgyilagos szemlélő és organikus alkotó, míg a moralista szubjektív forradalmár és logikus szervező. Két, egymással szöges ellentétben álló lélek-össz-

szetétel. És mégis változó időkben, erkölcsi felfogások megrendülésekor, kevés művészlélek tud megszabadulni kora irányításától.” Az Ady- és az Osvát-portré ugyancsak az irodalom társadalmi hatékonysága, erkölcsöt sugárzó feladata mellett érvel. Ez a szolgálhatóság emeli ki az irracionalista filozófiák álmvilágából, s irányítja figyelmét a közélet és a történelem felé. Irracionalizmus és morális humanizmus küzdelme persze később is visszavisszatér: a *Fekete kolostor* vagy a *Felleg a város felett* lapjain is megfigyelhető. Kuncz mégis leküzdötte a magányosság, reménytelenség és zavar kísértéseit: a nagy dezillúzió nem szakíthatta el a valóság eleven áramlásától. Az elvesztett régi világ és a semmivé foszlott eszmények helyett új világot nyer magának: a humanizmus korszerű eszményeit. A racionalista és moralista biztonságával kíván szembenézni korával, a társadalom és az emberi lélek válságaival. „Ma úgyszólván nincs egyéni élet, csak közélet. A történelmi levegő, a közéleti vonatkozás lelki életünknek és egyéni sorsunknak legrejtettebb zugaiba is beszüremlett. Ezért van az, hogy minden jelen pillanatunkat máris távlatlalt éljük, s hogy a háború előtti időkre, amelyeknek pedig már kialakult életkonceptiójú tényezői voltunk, mint egészen messze fekvő múltra, tárgyilagosan nézünk. Gondolkodásmódunknak ez a történelmi és közéleti árnyalata egyrészt közvetlen múltunknak higgadt szemléljévé tesz, másrészt mai szellemi munkánknak megadja a maga korszerű sajátosságait” — írja 1923-as Osvát-tanulmányában, búcsúzva a múlttól s lezárva egyúttal az útkeresés éveit.

3

Kuncz Aladár 1923 tavaszán Kolozsvárra költözik, s átveszi az *Ellenzék* vasárnapi mellékletének szerkesztését. Ettől kezdve fontos szerepet tölt be a romániai magyar irodalom mozgalmában: ő is ott van a helikoni írócsoport alapítói között, majd 1929 szeptemberétől, Áprily Lajos távozásától, 1931 júniusáig, haláláig szerkesztette az *Erdélyi Helikont*. Szerkesztői és kritikusai tevékenységének, bátran mondhatjuk, korszakos szerep jutott. A szerkesztés és szervezés volt a fontosabb: ahogy Osvát Ernő annak a látáhatatlan munkának áldozta tehetségét, ami a *Nyugat* szerkesztése volt, Kuncz is az *Ellenzék* és később az *Erdélyi Helikon* szerkesztésében fejezte ki ízlését és eszményeit.

A kolozsvári újság vasárnapi mellékletének érdeme, hogy lapjain gyűlt össze a romániai magyar irodalom java. A változó, megszülető és elhaló folyóiratok éveiben ez az egyetlen fórum, amely az íróknak rendszeres megjelenést, s ami nem kevésbé fontos: tisztességes honoráriumot juttatott. Különös jelentősége van a *Napkelet* bukása és az *Erdélyi Helikon* megindítása között eltelt hat esztendőben: a polgári liberálisok és radikálisok elsősorban itt találnak lehetőségeket. Az első évek próbálkozásai után Kuncz fejleszti ki az irodalmi rovatot. Szerkesztői rátermettséggel gyűjti táborba, és pedagógusi türelemmel neveli az írókat, tervszerű munkával tájékoztatja és befolyásolja a közönséget. Egységet és minőséget kíván; táborba akar gyűjteni mindenkit, aki a művészet, az erkölcs és a humánus színvonalán alkot. Ezért fordult biztató szóval a baloldali irodalom híveihez is. Az *Ellenzék* irodalmi rovatát a „jobbak” gyülekezetének szánta, s mert nevelni akart, műhelynek az idősebbek, iskolának a fiatalabbak számára. „Az erdélyi műveltséget nem lefokozásnak, hanem, ellenkezőleg, szellemi erőink mennyiségben és minőségben való felfokozásának tekintjük” — írta programot hirdelve, önbizalmat sugározva *Kötelező műveltség* című írásában. S az *Ellenzék* irodalmi mellékletében valóban sikerült összegyűjteni a születő nemzetiségi irodalom javát. Jelen vannak az idősebbek: Benedek Elek és Kovács Dezső, az irodalmi szervezkedés derékhadának írói: Áprily Lajos, Tompa László, Bartalis János, Tabéry Géza, Molter Károly, a baloldal hívei: Gaál Gábor, Franyó Zoltán, Osvát Kálmán, a fiatalok: Dsida Jenő, Szemlér Ferenc, Szabédi László. És az *Ellenzék* hasábjain válik ismert és népszerű íróvá Tamási Áron, Kacsó Sándor, Sipos Domokos. Valóban a hőskor ma is legtöbbet emlegetett írói-költői szerepelnek a vasárnapi melléklet számaiban.

Az irodalomszervezés egyik eszköze mindig a kritika. Kuncz Aladár is jól tudja ezt. A kritikát hivatásnak tekinti, az irodalom egészségének nélkülözhetetlen eszközét látja benne. Gyulai Pálról szólván, írja: „Mi kell ahhoz, hogy valaki jó kritikus legyen? Elsősorban judicium és műveltség mindenesetre, de nem másodrendű tulajdonságai egyfelől a morális rátermettség, másfelől a művészi élményeknek, a művészi alkotásoknak átérezni tudása.” Ezeket az elveket érvényesíti bírálatáiban, s követeli meg munkatársaitól. A rangos kritika igényében — hasonlóan a háború utáni *Nyugat* gyakorlatához — elsősorban magukkal az írókkal, írat bírálatokat. Az *Ellenzék* mellékletének leggyakrabban szereplő kritikusai Áprily, Tompa, Reményik, Molter, Makkai, Berde,

Kádár, Tabéry és természetesen maga Kuncz Aladár. Az irodalmi termés minden jelesebb darabjáról cikket közöl, sokszor többhásabos', elemző kritikát. Számos író t ő maga helyez el az irodalom térképén. Így tőle olvashatjuk Áprily Lajos költészetének azóta is érvényes, átfogó értékelését, amelynek során az erdélyi költő elégikus egyéniségét elemzi, költészetének szimbolizmusát vizsgálja, s megkeresi helyét a *Nyugat* fellépésével megújított költészet eszmei és' stiláris környezetében. Máskor Szentimrei Jenő verseiről, Bánffy Miklós, Sipos Domokos és Nagy Dániel prózájáról értekeznek, megint csak az írók karakterét vázolvá fel.

Erdélyben nincsenek hivatásos kritikusok, a bírálatot irodalomtörténészek: Kristóf György, György Lajos vagy maguk az írók művelik. Az irodalomtörténész-kritikusok konzervatív elveket követnek, a magyarországi akadémizmus szellemét képviselik, a hagyományok követését kérik csak számon a megjelenő művektől. A baloldali kritika még nem bontakozott ki igazán, a marxista irodalomszemlélet majd csak a Gaál Gábor szerkesztette *Korunk*-ban kap igazán helyet. A liberális-impreszionista bírálatot az *Ellenzék* író-kritikusai gyakorolják. Az egymásról nyilatkozó írók, kivált ha személyes elkötelezettség is összekapcsolja őket, azonban baráti méltatássá szokták szelídíteni a kritikát. Ez történt az *Ellenzéknél*, s ez történik majd az *Erdélyi Helikon*-ban is. Kuncz elégedetlen a bírálatok lanyhaságával, olykor maga mutat példát a szigorúbb és elemző kritikus magatartásra. Nem rajta múltott, hogy az igazi irodalomkritika végül is nem tudott gyökeret verni az *Ellenzék*, majd a *Helikon* berkeiben.

Az *Erdélyi Helikon* azt a szerkesztői gyakorlatot folytatja, természetesen egy irodalmi folyóirat tágasabb keretei között, amit az *Ellenzék* vasárnapi melléklete kezdeményezett. Kuncz a liberális szerkesztés híve, legfőbb eszménye a „tisza irodalom” és az „európai művészi színvonal”. Tiszta irodalmon azonban elkötelezett, humánus művészetet ért. Osvát Ernő szerkesztői gyakorlatát követi: bármiféle kéziratot elfogad, amiben emberi és esztétikai értéket talál. Az egyéniség és az eredetiség kultuszát hirdeti, a kritikai pluralizmus híve. „A szellemi és művészi élet nem ismer megalkuvásokat, kiegyenlítődéseket, mint a politika — írja. — Ebből a világból a tehetség és az egyéniség szupremációját száműzni sohasem lehet. A jó kritikus az, aki képes felismerni ezt a két vonást, s azok mellé szegődik, akikben ez megvan.” Ám az ő szerkesztői liberalizmusának is vannak határai és korlátai: a reakciótól és a harcos baloldaltól egyformán idegenkedik, s ellen-

szenvvel fogadja a modernista irányzatokat. A *Nyugat* impreszszionizmusához és szimbolizmusához szokott ízlésének nem felelnek meg a húszas évek újításai. „Egy jó szonettet megírni mégiscsak derekasabb feladat, mint érzések és szavak vegyelemzésével kísérletezni” — írja még 1923-ban, elutasítva az izmusokat. Eszményeit óvatos diplomáciával, de határozottan oltja a folyóiratba, akaratát úgy tudja érvényesíteni, hogy szinte a háttérben, marad. Eszményi szerkesztő, irodalomszemlélete ugyan nem eléggé korszerű, főként a háború előtti idők esztétizmusát tükrözi, mégis színvonalas folyóiratot csinál. Az *Ellenzék* után az *Erdélyi Helikont* is sikerül diadalra vinnie.

Az *Erdélyi Helikon* egyetlen területen vall kudarcot: a kritikában. Az első marosvécsi találkozó még elfogulatlan és bátor kritikát követelt: „Az irodalmi művek elbírálásánál nálunk nem mindig irodalmi szempontok, de gyakran felekezeti, politikai és személyi elfogultságok érvényesülnek. Ezért a megjelent írók kötelezettséget vállalnak arra, hogy egyfelől minden erejükkel feltámasztják az egységes kritikai szellemet, másfelől rendszeresen küzdeni fognak a közönséget félrevezető, érdekelt, elfogult és tudatlan álkritika ellen.” A helikonisták folyóiratában viszont már a kritikai liberalizmus sem érvényesül: a bírálatok nem a művek irodalmi értékét mérlegelik, hanem az írók személyét méltatják. Maga Kuncz is a szokáshoz alkalmazkodik, bírálat helyett méltató esszét ír, sőt arra is hajlandó, hogy gyengébb műveket övezzen elismerésével. Az *Erdélyi Helikon* végképp lemond a kritikai bártorságról. Krenner Miklós már a kialakult gyakorlatot szentesíti, amikor a helikonisták kritikai elveit így foglalja össze: „az erdélyi kritikának csak két nagy célja lehet egyelőre: szeretettel oltalmazni, szeretettel gyámolítani és szeretettel tanítani, ami többékevésbé tagadhatatlan érték... A másik nagy feladat, hogy irtóháborút viseljünk a biztosan nem tehetségesek s a nagyszámú műkedvelők tolakodása ellen.” Vagyis a színvonal védelmét tekintti csupán a kritikai munka feladatának. Ebben a nézetében a szerkesztő, Kuncz Aladár is osztozik. Igaz, a színvonal, az érték mindkettőjük számára humánus minőséget is jelent.

„Az az erdélyi írói közösség, amelynek magam is tevékeny tagja vagyok, az irodalmi szabadság elvét testesíti meg. Politikai és világnézeti kérdésekben a legnagyobb türelemmel vagyunk egymás iránt, közös célunk az erdélyi kultúra ápolása: ebben egyek vagyunk valamennyien” — nyilatkozik Kuncz a *Helikon* szelleméről. Marosvécs írói valóban nem egyezhettek meg másként, mint

a világnézeti türelem és az irodalmi öncélúság alapján, különben igen könnyen elemeire bomolhatott volna a világnézeti és politikailag heterogén helikoni társulás.

A liberalizmus és a művészi öncélúság elve mégsem jelent elegendő kötőanyagot, ki kell alakítani valamilyen ideológiát, amivei a Helikon minden tagja egyetért. Ez a közös eszme az erdélyi gondolat: a transzilvanizmus. Jelentését Kuncz így fogalmazza meg *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában* című tanulmányának lapjain: „Vajon más volna-e, mint nemzetek, vallások, világszemléletek, népi szokások, társadalmi osztályok és külső hatalmi érdekek bölcs és eszes kiegyensúlyozása? Ez a gondolat, mint a teremtésben megfoghatatlan isteni lendület, éppen úgy tetet ölt Erdély ezer arcú, vadregényes természeti szépségeiben, mint ahogy előre megrajzolta az erdélyi történelem, műveltség és irodalmak fejlődésének változatosan hullámzó voltát.” Az erdélyiségben a bergsoni „élan vitale” kibontakozását látja, filozófiai magaslatra próbálja emelni a transzilván gondolatot. Mások — Kós, Reményik, Tabéry, Berde, Makkai, Krenner — a történelemből, az erdélyi táj egyéniségéből, költői atmoszférájából vagy egyszerűen politikai szükségszerűségből: a magyar, román és szász kultúra együttélésének tényéből vezetik le ugyanezt az „ideológiát”. Mindnyájan szintézist látnak a transzilvanizmusban, népek, vallások, osztályok, világnézetek békés egyensúlyát, az egymással küzdő akaratok kiegyenlítődsét. Ennél több tartalmat a transzilvanizmus nem is kap.

Kuncz — előbb idézett tanulmányában — azt fejtegeti, hogy az erdélyiség a romániai magyar irodalom három fejlődési szakaszában öltött testet. A magára eszmélő szellemi élet elsőnek az erdélyi táj szépségét fedezte fel: ez hozta létre a természeti lírát Áprily, Reményik, Tompa, Bartalis verseiben. A természet ihletét követte az erdélyi történelem vonzása: „az emlékek, a hagyományok, a múlt, a népélet ősi, kikezdzhetetlen lelki tartalékai” formálták meg a történelmi regény és elbeszélés műfaját, Makkai, Kós, Tabéry, Gyallay, Berde műveit. Végül el kellett következnie a jelen felfedezésének, ezt ígérk Karácsony, Kádár, Bánffy, Ligeti írásai. Döntő fontosságot tulajdonít a történelem, a hagyomány élményének. Ettől várja az „erdélyi öntudat” megformálását. Ezért támogatta az Ellenzékben a történelmi pályázatokat, ezért irányította az *Erdélyi Helikon* tanulmányíróit a múlt felfedezése felé. A transzilvanizmus, úgy látszik, inkább a múltba fogódzik, mint a jelenbe, s ez romantikus tartalommal tölti meg. Valóban, az er-

délyiség ködös gondolat, ahányan vallják, annyiféle jelentése van. Kuncz és Áprily az európaiság felé tágítják, Kós és Szentimrei regionalizmusként értelmezik. Tamási és Kacsó népiséget látnak benne. Nincs határozott arculata, inkább összekötő erő, mintsem ideológia. Ez gyengesége, de előnye is: ha elvek rendszere lenne — aminek legtöbb bírálója látta —, fegyelmet követelne, és elzárhatná az utat más eszmék felé. Így viszont nem akadályozza meg híveit abban, hogy új és új égtájak felé tájékozódjanak. Kuncz a humanista európaiság műhelyét szeretné felépíteni, mások a marxista baloldalhoz közelednek.

Az erdélyiség eszménye a romániai magyar irodalom önállóságát segítette elő. Nem váltak be azok az irredenta remények, melyek saját céljaiknak szerették volna alárendelni. A Helikon többsége nem politikai taktikának szánta a transzilvanizmust, hanem őszinte hitvallásnak, az együttélő népek közeledését kereste benne. „Nem lehet erdélyi magyar író az — mondja Kuncz —, aki ezekről a párhuzamos irodalmi mozgalmakról (román, szász) nem tud... Életünk egymásraultaltsága hozza egymás közelébe ezt a három irodalmat, s lehetetlen kikerülni, hogy ezeknek egymásrathatása, egymással való bensőséges érintkezése ne legyen.

Elodázhatatlan feladata az erdélyi magyar irodalomnak, hogy ezeket a szellemi érintkezéseket kimélyítse.” Az erdélyi gondolat legfőbb érdeme bizonyára e feladat kitűzésében található, a transzilvanizmus az együttélő, illetve a szomszédos népek együttműködésének vágyát fejezte ki.

Mondottuk már, hogy a transzilvanizmusnak több arca van. Kuncz talán a legvonzóbbat rajzolja meg: az ő erdélyisége a humanizmus, a türelem és az európaiság elveinek foglalata. „Talán a humanista pacifizmus gondolata, amelyet, azt hiszem, egyikünk sem tagad meg. Felolvasásainkon mindig azt hirdettük, hogy csak a megértés és a kölcsönös türelem politikája mentheti meg Európát az elpusztulástól” — mondja egyik nyilatkozatában. Erdély és Európa történelmi kapcsolataira figyelmeztet: a Descartesot fordító Apáczaira, a „Școala ardeleană”, Slavici és Coșbuc, a szász Honterus és Brukenthal európai tájékozódására hivatkozik. Erdély haladó magyar, román és szász kultúrája „a nyugati műveltség alapelveire esküdött fel” — hirdeti Kuncz; a hagyományban Európa felé törekvő mozgalmakat keres. Magyarok és románok kiengesztelődését a közös klasszikus örökség alapján tervezi. A transzilvanizmust tehát a humanista Európa ideálja felé emeli;

azokkal az eszményekkel oltja be, miket Romain Rolland-tól tanult. Őket kívánja képviselni irodalompolitikájában is.

Kuncz gyakorta hangoztatja az irodalom öncélúságát. Tagadja az elkötelezettség eszményét, elítéli a politikai befolyás érvényesülését a művészetben. Az erdélyi magyar irodalom egységének ügye valóban az öncélúság elvére alapozott irodalompolitikát követelt, a széthúzó és marakodó csoportokat így könnyebben lehetett a magasabb művészi színvonal szolgálatába állítani. Kuncz irodalompolitikáját mégsem taktikai célok határozzák meg; transzvilvanizmusából és irodalomszemléletéből valami tágabb koncepció bontakozik ki. Ez a koncepció természetesen nem haladta meg a polgári illúziók színvonalát. Kuncz a *Nyugat* esztétizmusát és irodalomközpontú gondolkodását alkalmazta, s nem ismerte fel a társadalmi mozgások törvényeit.

Kínzó válságnak érzi korát: a világháború kegyetlensége személyes sorsa megfosztotta ábrándjaitól! környezeténél fájdalmasabban és mélyebben éli át a két háború közötti kor vajúdását, szorongásait. A válság megoldását polgári humanistaként képzei: az erkölcs és a kultúra eszközeivel. Az irodalom közvetlen politikai elkötelezettsége ellen tiltakozik ugyan, de a *l'art pour l'art*-t is elveti, az irodalom hivatását erkölcsi eszmények megvalósításának tartja. A tiszta irodalom ábrándját elutasítja, realista és közhasznú írásokat kíván. *Gyáva irodalom* című publicisztikai írásában a politikamentesség jelszavát a morális hivatás követelésével egészíti ki. „Nincs nagyobb veszedelem az irodalomra nézve, mint ha elveszti kapcsolatait a valóságos élettel, a mindenkori »má«-val, vagy gyáva passzivitással nem mer hozzányúlni... Háború előtt az irodalom műhelyekbe vonult vissza, s az új művészetnek formai kérdésein dolgozott. Ma hozzá kell nyúlnia az élethez, s az örökölt művészi formákhoz új etikai tartalmat kell keresnie.”

Ez az etikai tartalom: a cselekvő humanizmus és a válságaiban megtisztuló Európa eszménye. Miként Csehszlovákiában Fábry Zoltán vagy a Sarló mozgalom fiataljai, a kisebbségi magyarság hivatását Kuncz is az együtt élő népek testvériségének szolgálatában látja. A szükségből csinál erényt: a kisebbségi helyzetet sajátos műhelynek tekinti, amiben a népek testvériségét szolgáló eszmék tisztulnak.

A román és a magyar irodalom testvériségének gondolata nem maradt írott malaszt, testet öltött Kuncz Aladár szerkesztői és irodalomszervezői tevékenységében is. Kunczot régi kapcsolatok füz-

ték a román kultúrához: Kolozsvárott Isac Emillel együtt gyerekeskedett, barátságuk halálig tartó maradt, az Eötvös Kollégiumban is voltak román barátai, Caragialét és Isacot ő ismertette meg a *Nyugat* nagy íróival, s még az első világháború kitörése előtt megpróbált közeledést létrehozni a modern magyar és román irodalom mesterei között. Midőn aztán az *Ellenzék* vasárnapi mellékletének szerkesztése révén fórumhoz jutott, Eminescu, Caragiale, Agârbiceanu, Gîrleanu, Sadoveanu, Isac, Rebreanu és Blaga műveit közölte, hogy a magyar olvasóhoz is eljusson a román irodalom üzenete. E szép vállalkozási folytatta az *Erdélyi Helikonban*, midőn román népballadákat, Eminescu, Alecsandri, Blaga, Isac, Agârbiceanu, Mihăescu írásait jelentette meg. Szoros barátságot kötött Ion Chinezuval, a fiatal romániai magyar irodalom egyik első historikusával és kritikusával, akinek román folyóiratszemléi, irodalmi krónikái jelentek meg a folyóiratban. 1928-ban Kuncznak is szerepe volt abban a mozgalomban, amely aztán a romániai Pen Club magyar tagozatának megalakulásához vezetett. Ezt a mozgalmat a kolozsvári *Gîndirea* című folyóirat kezdeményezte, s a magyar írók részéről Kuncz és Krenner Miklós állt a román javaslat mellé. „A gondolat kézenfekvő volt — írja Kuncz *A Pen Club és a magyar kisebbségi írók* című írásában. — Ha van tér, amelyen a többségi és kisebbségi nemzet írói találkozhatnak, úgy bizonyára a Pen Club az, amelynek éppen legfőbb célja, hogy a nemzeteket elválasztó sötét politikai vizek és örvények fölé a művészi egység aranyhidját építse meg. A román szekciónak, mihelyt a Pen Club programját igazi lényegében magához akarta ölelni, lehetetlen volt eltekintenie attól, hogy a román állam más anyanyelvű íróit is körébe felvegye, mert hiszen enélkül szerepét egy nemzetközi testületben úgy kezdte volna, hogy ennek az egyesületnek éppen alapeszméjét tagadja meg. Beállt volna tagnak, harcosnak egy ideális célzatú egyesülésbe, amely maga elé célul a legnagyobb világproblémák megoldását tűzi, s közben a maga talaján, a maga kísérleti földjén elmulasztotta volna e nagy problémák egyikének miniatűr kiadását megoldáshoz segíteni...

A Pen Clubnak, úgy, ahogy a nyugati államokban szellemi élete kialakult, alapvető programpontja, hogy a kisebbségi népek nyelvi és műveltségi fejlődése a többségi népekéhez képest a teljes egyenjogúság alapján álljon. A Pen Club nem ismer kisebbségi iskolákat, amelyeket a hiányzó államsegély, a kusza rendeletek tömege, a sovíniszta elfogultsággal működő érettségi-rendszer vég-

pusztulással fenyeget; a Pen Club nem ismer külön adóval sújtott kisebbségi színházakat; a Pen Club nem hajlandó elfogadni adóztatásban, a termelés fejlesztésében, a közigazgatások önrendelkezéseiben kétféle mértéket, egyet a többségek s egyet a kisebbségek számára. Kormányok, politikai pártok ezt tehetik, az ő dolguk s az ő felelősségük; de a művészet felkentjeinek, a nagy irodalmi eszmék hitvallóinak nyíltan állást kell foglalniok mellett, hogy a kisebbségek megélhetésének, anyanyelvük és műveltségük fejlődésének az emberi jogokat száz százalékban biztosítani kell. Ezt kívánja az állam nemesebben felfogott érdeke is, de ezt kívánja feltétlenül minden nemzetközi szellemi egyesülés első és legfontosabb alapelve.”

Kuncz mindig a román és a magyar írók barátságát kívánta erősíteni. Nagy szerepe volt abban, hogy a Helikon íróinak küldöttsége 1928-ban Bukarestben irodalmi előadóestet rendezett. Kár hogy ezek a kezdeményezések többek között éppen Kuncz Aladár korai halála miatt, nem fejlődhettek számottevően tovább. Az együttélés sajátos modellé válik Kuncz számára, a nemzetek közösségének megvalósulását látja szülőföldjének hagyományaiban és történelmében. „Erdély hagyományos kötelessége a kisebbségi érzés föltárása, az európai élhetőség próbája, a megtérés fajok és osztályok váltakozó hatalma alatt, az ítélkezés minden igazságtalanság fölött... Erdély kínálkozik gyógyszerül a kontinensnek, ahol eddig mindig fontosabb volt a térképrajzolás a népek békéjénél. Itt nem uszítás a hazaszeretet, a tüze itt nem gyújt, hanem világít, hogy mellette egymástól tanulhassanak a versengő népek” — hangzik egyik nyilatkozata. Ez a modell ad értelmet transzilvanizmusának; a magyar, a román és a szász irodalom szövetségét építve, az európai népek testvériségére, az emberiség kulturális és erkölcsi értékeinek érvényesülésére gondol.

E modell gondolata sugározza be Kuncz regionalizmusát. Kós Károly eszméi hatnak rá, amikor érdeklődéssel fordul a népelet felé, az erdélyi népköltészet és népművészet megbecsülését kívánja, a francia populistákat állítja példaként az írók elé. Ám Kóssal ellentétben az ő regionalizmusa nem önmagáért való: az európai szellemiség kibontakoztatásának lehetőségét keresi benne. Transzilvanizmus, a regionalizmusról vallott elképzelése, irodalmi elvei magasabb eszményt szolgálnak tehát: az európai népek közösségének ügyét. Ezért törekszik megegyezésre a román néppel és Románia többi nemzetiségével, ezért népszerűsíti oly lelkesen a közép-európai népek, például lengyelek és magyarok

történelmi kapcsolatait, és ezért szentel az *Erdélyi Helikonban* külön rovatot a kisebbségek világirodalmának. Kuncz Erdélyt vallotta hazájának, de a nagyvilág felé tágította a szűk erdélyi látóhatárt: „virtuális Közép-Európának” tekintette népi és kulturális változatokban bővelkedő szülőföldjét. A romániai magyar irodalomtól ezért kért hivatástudatot: a nemzeti közeledés és a kulturális egyetemesség szolgálatát.

A kisebbségi irodalmak és a körülöttük élő kultúrák találkozását az egyetemes humanizmus eszményében gondolta el. „A kisebbség csak politikában kisebbség, irodalmában és műveltségében maga az egyetemesség. Csak az egyetemesség — hirdeti — széles látókörében tudja nemzeti értékeit megőrizni és megvédeni, csak ezen az úton veheti fel az érintkezést többségi népe irodalmával és műveltségével.” Csak így biztosítható, hogy a nemzetiségi művelődés megőrizhesse természetes kapcsolatát az anyanyelvi kultúrával és ennek hagyományaival — vallotta az *Erdélyi Helikon* programját megfogalmazó *Tíz év* című írásában.

Kuncz európaisága valójában újabb illúzió: a transzilván modell, a virtuális Európa elképzelése eleve megbukott a román és magyar sovinizmus ádáz harcaiban. Olyan eszme volt, amely nem képviselt semmiféle gyakorlati erőt, csupán néhány magányos idealista hite lehetett. Kuncz gondolatai: a kultúra egyetemessége, a közép-európai népek együttműködése — mégis a polgári humanizmus legjobb eszményei közül valók. Azt nem ismerte fel, hogy az egység pusztán erkölcsi és kulturális ideálok révén megvalósíthatatlan, hogy a nacionalizmusok eltűnésének feltétele a társadalom szerkezetének megváltozása. De a népeket egymásra uszító szölamok áradatában mégiscsak testvériségüket hirdette. A válságokba hulló Európának a nemzetek megegyezését, művelődési versenyét kínálta orvosság gyanánt. Azt az európai humanizmust képviselte, amit Romain Rolland, Thomas Mann és Babits. Ezért tudta magasabb ideálok, nagyobb távlatok felé terelni a Helikon íróit. Áprily Lajos írta róla: „a tudástól és megérzéstől, hogy az ő nyugati csúcson élesedett szeme néz... európaiabbá hangozódott a gondolat, s olykor világhorizonttá tágult az erdélyiség.”

Korai halála ezektől az eszményektől fosztotta meg a Helikon íróit. Az utódok gyakran panaszkodtak hiánya miatt: Kuncz szerkesztőegyeniségét és emelkedett gondolkozását a *Helikonban* senkinek sem sikerült pótolnia.

POMOGÁTS BÉLA